

UN PROIECT FISCAL PENTRU TRANSILVANIA. RAPORTUL LUI GEORG WERNER DIN 1552 CĂTRE AUTORITĂȚILE AUSTRIECE

Octavian TĂTAR*

La jumătatea secolului al XVI-lea, confruntarea austriaco-otomană pentru preluarea controlului total asupra teritoriilor fostului regat maghiar cunoaște o schimbare importantă. În ceea ce-i privește, Habsburgii, după mai multe decenii de ezitări și eșecuri, încep a deține inițiativa în raport cu adversarii lor musulmani. Ei nu vor reuși acum, cum bine se știe, să preia întreaga „moștenire ungară”, revendicând-o sultanului și autorităților transilvănene deopotrivă; vor izbândi abia peste un secol și jumătate. Cu toate acestea, controlul asupra Transilvaniei și teritoriilor din nord-estul Ungariei a fost un succes important pentru Curtea vieneză. Acest lucru nu a fost, cum se crede adeseori, rodul unei situații conjuncturale favorabile Vienei, ci, mai degrabă, rezultatul unor demersuri politice și militare bine conduse de diplomația habsburgică. Acum, Ferdinand I de Habsburg apreciază, în mod just, că e momentul să forțeze în relațiile cu Imperiul Otoman, sperând la preluarea, dacă nu a întregii moșteniri ungare, cel puțin a Transilvaniei. La mijlocul secolului al XVI-lea, Transilvania reprezenta elementul hotărâtor în ecuația confruntării musulmano-creștine din centrul Europei. Habsburgilor, stăpânirea Ardealului le permitea să pătrundă adânc în baza posesiunilor otomane nord-dunărene, formate din Țările Române și teritoriul de dincoace de Carpați. Legând teritoriile intracarpatiche de cele din Ungaria Superioară, pe care o stăpâneau de mai bine de două decenii, austriecii înconjurau, din trei părți, blocul politico-militar otoman de pe Dunăre și Tisa, centrat pe Buda și cetățile din Ungaria sudică. De asemenea, controlul asupra Transilvaniei le-ar fi permis austriecilor o slăbire evidentă a pozițiilor otomane în Țările Române și, în consecință, diminuarea presiunii acestora asupra principatului ardelean.

Pentru Imperiul Otoman, Transilvania însemna o excelentă sursă de aprovizionare din punct de vedere logistic, dar și o excelentă bază strategică în campaniile militare înspre Europa Centrală. O Transilvanie stabilă, cu autorități capabile să controleze jumătatea estică a fostului regat maghiar

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: octavian_tatar@yahoo.com.

(Banat, *Partium*, Maramureș și Ardealul propriu-zis), forma, împreună cu Țările Române și *Beylerbeylik*-ul Budei, un bloc otoman nord-dunărean impresionant - de la gurile Dunării, la Carpații nordici, Tisa și Dunărea Mijlocie. Nu degeaba se spunea atunci că cine stăpânește Dunărea, stăpânește Europa. La mijlocul secolului însă, sultanul Süleymân I exprimă o schimbare de atitudine politică în confruntarea cu europenii. Incapabil, după trei decenii de dispute diplomatice și militare, de a impune „soluția finală” pe frontul rivalității cu austrieii, obosit și îmbătrânit cu fiecare an ce trecea, confruntat cu o aprigă dispută pentru moștenirea funcției sultanale purtată de fiii săi, dar și cu o opoziție tot mai evidentă din partea marelui vizir, Rüstem-pașa, sultanul pare a nu mai avea energia și capacitatea militară de a tranșa în favoarea sa disputa cu Habsburgii pe seama „moștenirii ungare”. Virulent în vorbe, amenințând cu cele mai cumplite represalii pe toți cei care ar îndrăzni să nu-l asculte și/sau ar atenta la ceea ce el considera că îi aparține de drept după victoriile din Ungaria din 1526 și 1541, consfințite prin tratatul cu Austria din 1547, sultanul se dovedește incapabil de o mare acțiune militară în măsură să zdrobească definitiv opoziția creștină din Europa.

În politica lor transilvăneană, Habsburgii au conștientizat și au apreciat corect șansele și mijloacele reușitei lor. Pentru atingerea acestui obiectiv, diplomația vieneză a acționat intens, pe toată durata anului 1550, pe mai multe fronturi. La Istanbul, Curtea de la Viena a urmărit, prin adormirea vigilenței otomane, să mascheze intențiile sale transilvănene și, astfel, să prevină o intervenție militară otomană în Ardeal¹. La curtea imperială creștină, trimișii lui Ferdinand I au urmărit să-l atragă în acest proiect pe Carol Quintul². În Transilvania, delegații lui Ferdinand I au urmărit izolarea reginei și a anturajului său, dar mai ales consolidarea partidei proferdinandiste și menținerea în alianță a guvernatorul Martinuzzi³. Secundar, în Polonia și Țările Române, diplomația vieneză a urmărit să atragă aceste state la cauza creștină - cum numea Ferdinand I preconizata acțiune în Transilvania⁴.

Imediat după preluarea controlului asupra Transilvaniei, unul militar în primă instanță, în frunte cu generalul Castaldo, Ferdinand de Habsburg s-a preocupat de două aspecte principale: instaurarea noii administrații și înregistrarea, în vederea valorificării imediate, a surselor oficiale și potențiale de venit din Transilvania. În legătură cu cel de-al doilea aspect, care ne preocupă aici, trebuie amintit faptul că Ferdinand I de Habsburg - la acea

¹ Căzan 1997, p. 23-40; *Austro-Turcica* 1995, doc. 152-204, p. 407-545.

² Căzan 1974, p. 15-25.

³ Gooss 1911, p. 112-115; Tătar 2000, p. 183-201; Szilágyi 1875, p. 247-277.

⁴ Pungă 1994, p. 18-32.

dată „rege roman”, rege al Ungariei și împuternicit de împăratul Carol Quintul cu administrarea Imperiului German - a numit o comisie să cerceteze toate sursele de venituri ale Transilvaniei. Comisia avea să lucreze în legătură directă cu generalul Castaldo și să răspundă la un chestionar precis întocmit⁵. Pentru această misiune au fost aleși doi oameni, foarte deosebiți ca pregătire: episcopul de Veszprém, Paul Bornemisza și consilierul regesc Georg Werner⁶.

Dar cine era acest personaj, Georg Werner? Autorii care s-au ocupat de biografia lui Georg Werner⁷ susțin că acesta era, după nume, de origine germană. Era de loc din Preševo, în Ungaria Superioară, unde exista un număr însemnat de germani. De la funcția de director al gimnaziului din Preševo (pe atunci Eperjes), Werner a ajuns comite al comitatului Saros. Se pare că a fost destul de autoritar în administrație, chiar abuzând de puterile sale. Din 1527, Ungaria Superioară este controlată de fideliu lui Ferdinand de Habsburg, față de care Georg Werner, ca mai toți germanii de aici, manifesta evidente simpatii. Cum unul dintre apropiații Habsburgilor din acea vreme era Sigismund de Herberstein⁸, implicat el însuși în negocierile cu partida lui Ioan Zápolya⁹, e posibil ca Georg Werner să-l fi cunoscut pe acesta cu acest prilej. Cert este faptul că, îndemnat și sprijinit de diplomatul german, Werner a redactat opusculul *Hypomnematium*¹⁰, ba mai mult, chiar să îl dedice maestrului Herberstein¹¹. E posibil, de asemenea, ca tocmai ilustrul

⁵ *Călători străini* 1970, p. 92.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 13-16.

⁸ Sigismund de Herberstein (1486-1566) a fost un diplomat imperial și umanist. A îndeplinit misiuni diplomatice din partea autorităților imperiale germane în Danemarca (1516), Polonia și Rusia (1516-1518, 1526-1527), Ungaria și Istanbul (1541). A fost unul din reprezentanții lui Ferdinand de Habsburg în negocierile cu regina-văduvă Isabella, din 1551, la Alba Iulia, privind cedarea coroanei „Sfântului Ștefan”, a titlului regal și a Transilvaniei, fapte concretizate în tratatul habsburgo-transilvănean din 1551 de la Alba Iulia (*Austro-Turcica* 1995, p. 676-677). Pentru contextul negocierilor habsburgo-otomane din anul 1541, la care Sigismund de Herberstein a luat parte ca trimis al autorităților habsburgice, vezi Tătar 2002, p. 85-109.

⁹ O analiză amplă a disputei pentru controlul regatului maghiar dintre Ferdinand I de Habsburg și Ioan Zápolya, mai ales din perspectiva negocierilor diplomatice, la Tătar 1997-1998, p. 485-510. În acest studiu este evidențiată și contribuția diplomatului Herberstein la cauza ferdinandistă.

¹⁰ Această scurtă lucrare a fost publicată pentru prima dată în anul 1595, la Colonia (Köln), reproducă apoi de Johann Schwandtner în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, Viena, 1747, p. 847 și urm.

¹¹ Iată ce scria cu privire la Transilvania: „Ungaria abundă în sare nativă, care, în Maramureș, se sapă în felul carierelor de piatră, și de asemenea în Transilvania, unde stagnează chiar bălți sărate, de care trebuie ferite vitele de orice fel, căci s-a văzut că ele mor, deoarece beau fără măsură din cauza <setei> stărnite de apa sărată”, scria, înainte cu aproximativ un deceniu de a se așeza în Transilvania, Georg Werner, în opusculul intitulat

personaj să-l fi sprijinit pe Georg Werner să intre în lumea bună din anturajul funcționăresc al lui Ferdinand I de Habsburg.

În ce context a ajuns, în anul 1552, Georg Werner în Transilvania, cu însărcinări oficiale din partea Curții de la Viena? Care era misiunea sa aici?

Nu era acesta primul demers oficial, serios și consistent, de inventariere și reorganizare a exploatarii bogățiilor Transilvaniei, în secolul al XVI-lea. Un demers similar celui ordonat de către Ferdinand I de Habsburg în 1552 avusese loc în anii 1528 și 1529. Evenimentul din 1528-1529 trebuie amintit cel puțin din două motive. În primul rând, datorită faptului că raportul din 1529 al lui Hans Dernschwam, deși e unul tehnic, este ilustrativ pentru ceea ce înseamnă bogățiile Transilvaniei și interesul față de acestea a mediului de afaceri al Europei Centrale. În al doilea rând, pentru faptul că raportul lui Dernschwam din 1529, deși era unul privat, prin destinația sa și confidențialitatea sa, a fost bine cunoscut și intens valorificat de comisia imperială sosită în Transilvania în anul 1552. Cum s-a produs acest lucru, e dificil de spus; e posibil ca la presiunea autorităților vieneze, Casa Fugger să fi scos din arhiva personală documentul și să-l fi pus la dispoziția membrilor comisiei din 1552¹². Spre deosebire de acțiunea din 1552 - una exclusiv a statutului, cea din anii 1528 și 1529 aparținea sectorului privat, familiei Fugger. Ca și cea din 1552, acțiunea din 1528 debuta și ea, cum era firesc pentru o afacere de amploare, care se vrea și profitabilă din punct de vedere financiar, cu o inspecție tehnică, de prospectare și evaluare a situației de fapt a surselor statale de venit din Ardeal. Și atunci, ca și la 1552, s-a apelat la o comisie de experți, care să propună soluții noi de redresare a situației. Dacă la 1552, personajul cel mai important al acțiunii de evaluare era Georg Werner, în anul 1528, specialistul însărcinat cu această misiune a fost Hans Dernschwam¹³. Întâmplător sau nu, era vorba tot despre un german la origine, și el provenind dintr-o zonă cu mare experiență minieră¹⁴.

De admirandis Hungariae aquis Hypomnematium (Călători străini 1970, p. 633). În Transilvania, scria Werner mai departe, „floarea sării se găsește în unele locuri mai din belșug, în altele mai rar <față de> restul sării. <Oamenii> o numesc <sare> gemă, pentru că strălucește ca unele geme”.

¹² Această concluzie este susținută de istoricii care au analizat datele raportului din 1552, comparându-l cu cel din 1529, studiind și destinul arhivistic al celor două rapoarte în discuție (*Călători străini 1970, p. 96*).

¹³ Hans Dernschwam (1494-1568) s-a născut la Most, în Boemia, dintr-o familie de patricieni venită din Moravia. Studiile universitare le-a făcut la Leipzig și Viena, posibil și la Roma. Întors de la studii, Hans Dernschwam ajunge în slujba primatului Ungariei Thomas Bákócz, fără să se cunoască detaliile aceste întâlniri. S-a alăturat apoi învățatului Hieronim Balbi, tutorele tânărului rege al Ungariei Ludovic II. Prin anul 1518, cu sprijinul celor din familia Thurzó, asociați în afaceri cu vestitul antreprenor german Jacob Fugger, Dernschwam a intrat în întreprinderea de extracție a cuprului și argintului de la Bánska Bystrica (Neusohl, cum se numea atunci). În anii 1525 și 1526, Dernschwam a jucat un rol

Georg Werner nu a fost lăsat de capul lui în cercetarea încredințată în Transilvania, chiar dacă era un specialist reductabil. Cel investit cu autoritatea finală pentru o astfel de lucrare era episcopul Albei Iulia, Paul Bornemisza, recent instalat în funcție de către monarhul vienez¹⁵. Rolul episcopului era

important în conflictul dintre autoritățile regale maghiare și asociații de afaceri Fugger-Thurzó; pe atunci, Dernschwam era casier al directorului Hans Alber - reprezentantul Casei Fugger la Buda. În momentul în care, în 1526, regele Ungariei a concesionat Casei Fugger, ca un fel de reparație pentru nedreptatea făcută anterior, exploatarea minelor de sare din Transilvania, în schimbul unei redevențe anuale, Hans Dernschwam este însărcinat cu misiunea de a inspecta și coordona exploatarea sării din Ardeal în numele Casei Fugger (*Călători străini* 1968, p. 256-261).

¹⁴ Hans Dernschwam nu poate veni în Transilvania decât în momentul în care autoritățile habsburgice reușesc să-și impună controlul asupra acestei provincii, aducând la ascultare partida celui alt rege al Ungariei, Ioan Zápolya, refugiat în Polonia. Era în anul 1528, când Dernschwam sosește în Ardeal. Va sta aici zece luni, până în iulie 1529, când, în urma bătăliei de la Feldioara, este nevoit să părăsească țara odată cu oștile lui Ferdinand de Habsburg. Activitatea și-a început-o la Turda, la cămara sării de aici, locul de unde se coordona, prin comitele regal, exploatarea sării din întreaga Transilvanie. Raportul către Casa Fugger l-a întocmit la 16 august 1529. Raportul lui Hans Dernschwam din 1529 a fost publicat mult mai târziu, în secolul al XVIII-lea, descoperit în arhivele vieneze. Primele studii consistente asupra acestui raport și a activității lui Hans Dernschwam datează din perioada interbelică: Strider 1933, p. 260-271; Gündisch 1943, p. 317-334.

¹⁵ Paul Bornemisza a fost episcop de Veszprém, până la numirea sa ca episcop romano-catolic al Transilvaniei. În calculele autorităților vieneze, rolul său în Transilvania trebuia să fie același cu cel atribuit în 1528 episcopului Nicolae Gerendy, un fel de *factotum*, totodată tezaurar al regatului și purtător de grijă al Transilvaniei. De această dată însă, atribuțiile financiare erau împărțite între mai mulți responsabili. De asemenea, și în plan administrativ, prezența generalului Castaldo îngrădea autoritatea și libertatea de acțiune a episcopului Bornemisza. Rolul său sporește începând cu anul 1553, căci în Comisia pentru Veniturile Transilvaniei el ocupă un loc mult mai prestigios, alături de voievozi. Domnia lui Bornemisza în Transilvania nu a fost productivă, scurtul timp petrecut aici, implicarea, ca martor, în procesul legat de uciderea episcopului Martinuzzi, dar mai ales capacitățile sale limitate, l-au împiedicat serios în opera de repunere în drepturi a catolicismului în Ardeal. În anul 1556, episcopul Bornemisza este nevoit să părăsească, împreună cu autoritățile statale austriece, Transilvania. Ultimele trei luni ale prezenței sale aici le petrece în sechestru, în castelul de la Gilău, speriat de pericolul unui sfârșit tragic. Iată ce scria, la 15 martie 1556, într-o scrisoare expediată din Gilău arhiepiscopului de Esztergom și palatinului regal Toma Nádasdy: „Aici am fost împresurat de vreo trei luni, dar totuși până în clipa de față fără a se folosi bombarde. Acum mă aștept și la ele, deoarece unii instigatori ai facțiunii au pus de gând să mă nimicească cu desăvârșire. Petrovics a pus stăpânire, potrivit decretului de la Sebeșul Săsesc, pe toată episcopia pentru fiul regelui Ioan. Mă aflu sechestrat singur aici împreună cu unii nobili credincioși din Ungaria, așteptând ceasul cel din urmă. Maiestatea sa regească m-a trimis în această țară nu drept castelan al cetăților episcopiei, ci ca episcop. Dacă nu dorește ca eu, împreună cu nobilii unguri, devotați cu toții până la unul, să fim răpuși de o moarte cruntă, să mă recheme împreună cu devotații mei dintr-o primejdie atât de mare, încât nu-i voi mai putea aduce nici o slujbă de acum încolo. Țara aceasta a părăsit cu totul pe maiestatea voastră, care nu mai are în ea nici o autoritate, nici măcar într-un singur sat [...]” (*Călători străini* 1970, p. 7-8, 12-13).

acela de a controla raportul întocmit de Werner și de a-i da garanția iscăliturii sale. Raportul întocmit de Georg Werner este datat martie-aprilie 1552¹⁶. În forma tipărită de J. Chr. Engel, raportul are aproximativ 47 de pagini, ceea ce spune foarte mult despre cantitatea de informație aflată în acesta. Este structurat pe mai multe capitole de probleme, fiecare fiind, la rândul său, compus din mai multe teme distincte. Raportul poartă, în finalul său, semnătura ambilor responsabili: Paul Bornemisza și Georg Werner.

Primul capitol al raportului se intitulează *Despre cămările de sare*. Este vorba aici de o prezentare de la fața locului a celor patru cămări de sare în funcțiune la acea dată în Transilvania: cămara de la Turda, cămara din Cojocna, cămara din Dej și Ocna Dejului și cea din Ocna Sibiului. Înainte, scria Werner, fuseseră cinci cămări de sare în Ardeal, dar cea de la Sic fusese zălogită de regele Ioan Zápolya lui Francisc Kendy, voievodul Transilvaniei de la 1534, deci nu se mai afla sub autoritatea statului. Descrierea începe cu cămara de la Turda. Este vorba aici de o descriere tehnică, a unui inspector oficial al statului. Cu toate acestea, nu lipsesc enunțuri referitoare la bogățiile pe care sarea le reprezintă pentru această țară și la cât venit se poate aduce printr-o repunere în funcțiune a exploatărilor. La Turda, spune autorul, cămara sării este în fruntea celorlalte din Ardeal, fiind

„principala cămară a sării, în care obișnuia să-și aibă reședința, în casa regească ce se numește Casa Cămării, comitele acestei cămări și care era în fruntea și a celorlalte cămări de sare”¹⁷.

La Turda sunt două ocne de sare, iar „sarea însăși este bună și tare, având totuși pe alocuri și ceva amestec de pământ, care, după tăiere, obișnuiește să fie pusă de o parte de sarea cealaltă”¹⁸. Datorită activității extractive, „Orașul Turda este destul de populat și de mare”¹⁹, dar a mai decăzut în ultima vreme datorită măsurilor abuzive ale fostului guvernator Martinuzzi. Sarea de la Turda se duce cu carele la Decea, la nord de Aiud, încărcată pe luntri și apoi ia drumul Ungariei.

La Cojocna, lângă Apahida, este o singură ocnă, orașul arată ca un sat, căci a fost apăsat și pustiit de Martinuzzi pe când lucra la cetatea Gherla. Cu toate acestea, „această ocnă are sare tare și consistentă, de o culoare aproape

¹⁶ Textul raportului, intitulat *De Proventibus Regiis in Transilvania juxta Revisionem et Inquisitionem per S. Regiae Majestatis Consilioris, et Commissarios Paulum Bornemisza Episcopum Weszprimiensem et Georgium Wernerum facta*, împreună cu instrucțiunile primite de comisari, a fost publicat pentru prima dată de Johann Christian Engel, la Halle, în *Allgemaine Weltbistorie*, XLIX, vol. II, 1797, p. 22-42; vol. III, 1801, p. 6-31, de unde a fost preluat și introdus în colecția românească de documente Hurmuzaki 1894, p. 711-756.

¹⁷ *Călători străini* 1970, p. 18.

¹⁸ *Ibidem*, p. 19.

¹⁹ *Ibidem*, p. 24.

cenușie [...]”²⁰. Este sarea preferată a turcilor, scrie Werner, în defavoarea celei de la Turda, mai curată. O parte a sării de aici este dusă cu carele la Turda, urmând apoi calea spre Ungaria sudică.

La data când își întocmea raportul,

„cămara de sare din Dej se poate mândri, cu dreptate, că este cea dintâi dintre toate cămările Transilvaniei. Căci orașul însuși este destul de mare prin sine însuși și Casa Cămării întrece cu mult casele celorlalte cămări”²¹,

consemna Georg Werner. Despre sarea de aici, autorul raportului ține să scrie cu admirație: „și nici nu este altă sare mai curată în toată Ungaria decât cea de la Dej”²². Sarea de aici se încarcă pe luntri, urmând drumul Someșului până la Szolnok, în Ungaria de Sus. Primul loc de depozitare al sării este la Satu Mare, cum este Lipova pentru cea de la Turda.

Cea mai funcțională, la acea dată, rămâne cămara de la Ocna Sibiului. Aici sunt două ocne de sare, aproape lipite una de alta, foarte bine organizate și foarte productive. Bolovanii de sare de aici sunt cei mai mari din Transilvania, căci nimeni nu a îndrăznit până acum să „umble” la greutatea acestora.

„Sarea acestei cămări e transportată cu carele la Caransebeș, Timișoara și în alte locuri. Dar partea cea mai mare e dusă la Vințu de Jos, la malul Mureșului, și acolo e încărcată pe luntre, precum și la Lipova, și de acolo ea este transportată mai departe”²³.

Ca peste tot în Transilvania, suta de bolovani de sare se vinde la Ocna Sibiului cu cinci florini, spune Werner în raportul său.

Despre bogăția Transilvaniei în aur aflăm în partea raportului intitulată *Despre cămara pentru „cementarea” și schimbul aurului din Transilvania*. Și aici este vorba de un raport tehnic, de constatare, ceea ce nu exclude relatările admirative la potențialul țării în acest sens. Prima remarcă a autorului este următoarea:

„Cămara pentru cementarea și schimbul aurului [...] a fost întotdeauna arendată de regi pe o anumită sumă de bani principalilor orașeni din Sibiu [...]. Iar arenda a fost de patru, uneori de cinci mii de florini în aur, deși nu lipsesc unii care să afirme că Ioan Lulay, căruia i-a urmat în căsnicie și în dregătorie Marc Pemfflinger, a luat-o în arendă cu șapte mii”²⁴.

²⁰ *Ibidem*, p. 25.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 33.

²⁴ *Ibidem*, p. 46.

Bun cunoscător al problemei, Werner ține să precizeze către superiorii săi: „Dar, fără îndoială, că din schimbul aurului pot ieși mari foloase, dacă se veghează cum trebuie la acesta”²⁵.

Despre aurul din Transilvania, Werner ține să precizeze:

„Căci se găsește mult aur în Transilvania și se obține mai ales din spălare [...]. Aproape că nu este loc în Transilvania, îndeosebi în partea care se unește cu Ungaria, cotind de la răsărit la miazăzi, în care să nu fie bogate băi de spălat aurul. Sunt totuși și minereuri de aur, care se sapă în târgurile Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș și Băișoara, despre care se va vorbi mai jos”²⁶.

Acest potențial deosebit al țării nu este nici pe departe valorificat cum trebuie în folosul veniturilor regale, remarca inspectorul comisar: „Însă, după părerea tuturor, din atâta belșug de aur, nici chiar a patra parte sau o parte mai mică chiar decât aceasta nu e înfățișată la cămară”²⁷. Cauza principală, spune Werner, stă în „anarhia” administrației, care permite ca mulți să cumpere aurul, înșelându-i adeseori pe nevoiașii și naivii spălători și să-l exporte apoi în alte țări pentru câștigul lor particular - aspect în afara oricărei legi a țării.

„Transilvania e mai îmbelșugată în aur decât în argint”, spune Werner mai departe²⁸. Din păcate, dintre minele de aur pomenite mai înainte, numai cea de la Baia de Arieș aparține regelui; cea de la Abrud aparține Capitlului din Alba Iulia, iar cele din zona Crișului sunt în exploatarea lui Andrei Báthory de mai multă vreme, căci țin de cetatea acestuia, Șiria²⁹. Argint, în Transilvania, se extrage de la Baia de Arieș, Baia de Criș și Băișoara, dar și de la Rodna. Spre folosul vistieriei regale este doar extracția de la Baia de Arieș, celelalte exploatări fiind în folosul proprietarilor particulari. Cu argintul de la Baia de Arieș se bate moneda de argint a Transilvaniei, precizează Werner.

Concluzia specialistului este de-a dreptul profetică, atunci când își încheie raportul pe seama aurului și argintului din Transilvania:

„Este părerea împărtășită și mărturisită a tuturor transilvănenilor că, pe lângă aceste locuri cunoscute până acuma ca producând aur și argint, mai sunt multe alte locuri metalifere până acum neatinse, mai ales în țara secuilor, care nu îngăduie nimănui să le cerceteze și sunt prea rustici pentru a se putea folosi de aceste bogății”³⁰.

²⁵ *Ibidem*, p. 47.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 49.

²⁹ *Ibidem*, p. 50.

³⁰ *Ibidem*, p. 51.

Bogăția țării nu se rezumă numai la resursele sale minerale deosebite, ține să prezinte în mod expres Georg Werner în raportul său. Visteria regală ar putea avea un beneficiu major din vama regală, consemna Werner în raportul său, atunci când deschidea capitolul *Despre vama regească*. „Vama regească are trei centre: Brașovul sau Corona, Sibiul și Bistrița. Orașele acestea au ținut aproape întotdeauna vama prin arendare din partea regilor”³¹. Despre veniturile din vamă, Werner spune: „Vama din Brașov era arendată pe două mii de florini, cea din Sibiu pe o mie și cea din Bistrița pe două sute”³². Din *quinquagesima nobililor*, cum numește Werner această sursă de venit la visteria statutului, se încasează anual, în urma arendării, aproximativ patru mii de florini³³. Din *censul sașilor*, raporta Werner mai departe, se încasau anual la visteria statului opt mii cinci sute de florini³⁴. Pe lângă aceste plăți regulate, veniturile regale din Transilvania mai înseamnă, spune comisarul inspector Werner, *ajutoarele (subsidiile speciale)*.

„Nobili, consemna Werner, nu au îngăduit ca să fie impuși la mai mult de o singură contribuție, după cum nu îngăduie aceasta nici acum. Iar această contribuție se urcă la douăzeci și patru de mii de florini [...]”³⁵.

În ce-i privește pe sași, aceștia nu plătesc după numărul porților, precum nobilii din comitate, ci printr-un angajament colectiv, stabilit în adunarea obștească de la Sibiu, care, spune Werner, li s-a îngăduit de mai multă vreme:

„Nu s-a făcut însă numărătoarea de porți, ca pe domeniile nobililor, ci li s-a cerut o sumă anumită, și aceea, de asemenea, e uneori mai mare, alteori mai mică: Ei înșiși spun că au plătit uneori zece, sau douăsprezece, câteodată șaisprezece, și până la douăzeci de mii, foarte rar mai mult”³⁶.

Cât îi privește pe secui, aceștia erau scutiți de orice contribuție în bani. Singura lor obligație era „însemnarea boilor”. La această dare, secuii

„erau îndatorați de câte ori se încorona un rege, sau își celebra căsătoria, sau dobânda vreun nou vlăstar, și atunci fiecare dintre ei era dator câte un bou”³⁷.

Contribuția secuilor nu era ne semnificativă. Odinioară, scria Werner, secuii dădeau între 36000 și 40000 de boi, acum abia dacă se mai puteau lua

³¹ *Ibidem*, p. 52.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 54.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. 55.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 56.

12000 de boi³⁸, și asta datorită aservirii de către secuii mai puternici a acelor mai săraci dintre ei.

Partea finală a raportului era consacrată *părerii comisarilor despre regula și reorganizarea administrării veniturilor din Transilvania*. Autorii raportului țin să comenteze, din capul locului, unele date mai vechi, furnizate curții regale de la Viena de către guvernatorul Martinuzzi, prin anul 1542. Potrivit datelor lui oferite de acesta, apreciate de către comisarii regali ca inexacte și pline de omisiuni intenționate, cămărilor de sare, „ar putea aduce ușor pe an patruzeci de mii de florini”, iar schimbul aurului cu mult mai mult³⁹, față de cele patru mii de florini pe care le plătea arendașul Petru Haller. Contribuția nobililor poate urca, într-o singură rată, cam la 24000 de florini, sumă ce poate fi colectată la visteria regală și de la sași⁴⁰. În concluzie, spun raportorii,

„oricare ar fi cauza care l-a îndemnat pe monah ca să informeze atât de inexact maiestatea regească, totuși nu trebuie să fie nicio îndoială că, după buna așezare și rânduire a împrejurărilor din Transilvania, maiestatea regească va strânge cu timpul câștiguri foarte mari, mai mari chiar decât acelea pe care le-a însemnat monahul”⁴¹.

Erau foarte multe lucruri de remediat în Transilvania în ceea ce privește veniturile regale, aspecte prezentate pe larg în raportul lui Werner, căci, în fapt, acesta era și scopul misiunii sale.

Cu privire la cămărilor de sare, acestea trebuie puse sub comanda unui singur superintendent. Apoi, fiecare cămară să aibă propriul cămăraș, cu un controlor pe lângă el, care să țină un registru cu privire la orice intrare și ieșire, atât a sării, cât și a banilor. Cu privire la cămărași, aceștia trebuie să depună jurământ față de rege și să aibă salariu anual, așa încât „să nu trăiască după voia lor din veniturile cămării”, fără niciun control și dispuși la mari cheltuieli⁴². Sarea, din orice loc de extragere ar proveni, să se vândă la același preț, iar dreptul de a vinde sare să-l aibă numai cămara, nimeni altcineva. Orice va trebui cumpărat sau vândut de către cămară să se facă numai pe

³⁸ *Ibidem*, p. 57.

³⁹ „*Cameras Salium ait facile per annum quadraginta millia florenorum, Campisionem autem Auri magnum fructum allaturam esse, si Summa quindecim aut viginti milium florenorum semper ad campisionem parata haberetur*” (Hurmuzaki 1894, p. 743).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „*Sed quaecunque causa tandem moverit Monachum, ut Regiam Majestatem tam large informaret, dubitandum tamen non est, quin rebus Transylvaniae bene constitutis et ordinatis Majestas Regia utilitates amplissimas, et his etiam quas Monachus annotavit majores, cum tempore sit perceptura*” (*ibidem*, p. 744).

⁴² „*Quod dictum est Camerariis, ut videlect ratione Victus et Salaris unam Summam habeant, id etiam de Contrascris, Magulatoribus, Kepelistes, et distributoribus Saevi, qui victu Camerae ali consueverunt, est sentiendum [...]*” (*ibidem*, p. 745).

bani⁴³. De asemenea, sarea trebuie să se taie de aceeași mărime în toate minele, așa încât să se obțină cel mai bun preț pe bulgărele de sare, iar, pe de altă parte, să se poată ține o mai bună evidență a cheltuielilor și veniturilor. Apoi, spune raportul, se poate obține un venit bun inclusiv din sarea măruntă. Nu este drept ca să ia cămărașii pentru sine această sare, fără nicio socoteală⁴⁴; dacă tot există obiceiul ca, la anumite date, să li se dea tăietorilor sare, ca un fel de stimulent al muncii, atunci să li se dea sare sfărâmată, nu bulgări de sare, care puteau fi comercializați. Și că veni vorba despre tăietorii de sare, aceștia, spun raportorii, trebuie să aibă plată egală, indiferent în ce ocnă lucrează, iar plata acestora să nu se mai facă în sare, ci în bani. Pentru a-i stimula în muncă, se propune păstrarea unora dintre vechile practici, cum ar fi distribuirea gratuită de vin și postav sau scutirea de serviciul militar și de unele contribuții față de stat, dar, spun comisarii, numai pentru aceia care vin regulat la muncă. În schimb, trebuie lichidat vechiul drept al tăietorilor de a lua cu ei acasă sare de fiecare dată. Alte măsuri de sporire a veniturilor regale se referă la controlul și reglementarea strictă a transportului bulgărilor de sare cu carele și luntrea, prin așezarea unor controlori regești la locul de încărcare și descărcare a sării și standardizarea încărcăturii și mijloacelor de transport.

În final, raportul atacă una dintre probleme sensibile, de veche „tradiție” transilvăneană, anume privilegiul nobililor, sașilor și secuilor de a lua sare. Aici, spun raportorii, trebuie luată o decizie la nivel central, eventual după consultarea Stărilor țării, pentru a stopa nenumăratele abuzuri. Nu este normal, concluzionau ei, ca toată Transilvania să aibă sare pe degeaba și să nu iasă de acolo niciun venit pentru cămara regelui⁴⁵; acest privilegiu ar trebui desființat. Concomitent, ar trebui deschise noi mine, căci unele ocne, cu puțuri foarte adânci, au devenit ineficiente, iar acele exploatări aflate în folos privat să fie aduse la coroana regală.

Cu privire la cămărilor de „cementare” și de schimb a aurului, raportul în discuție avansează, în principiu, cinci măsuri, menite a spori veniturile statului. În primul rând, în acest domeniu trebuie mai multă grijă din partea statului, căci există un potențial foarte bun de câștig aici⁴⁶. Apoi, pentru o bună administrare, toată această activitate ce ține de cămara aurului să fie

⁴³ „Statuenda videtur certa quantitas salinum, et pro ea quantitate statuendum erit per Cameram etiam pretium laboris, et quidquid emendum, aut solvendum erit per Cameram, id parata pecunia fiat. Ac ita apud solam Cameram vendendorum Salium potestas, quasi apud unam manum sit, et inde emat, qui vult” (ibidem, p. 746).

⁴⁴ „Haec vero Camerarius pro se extra rationem usurpare, non este aequum” (ibidem, p. 750).

⁴⁵ „Nam ut tota Transylvania Salem gratis habeat, et nihil inde fructus ad Cameram Regiae Maj. proveniat, minima videtur convenire” (ibidem, p. 750).

⁴⁶ „[...] certum est, maximos fructus, et majores forte quam Monachus capi posse putavit, inde esse proventuros” (ibidem, p. 751).

concentrată la Sibiu, pusă sub controlul unui singur cămăraș, el însuși așezat în casa cămării din Sibiu. În al treilea rând, tot aurul din Transilvania și din regiunile cele mai apropiate, fie provenind din băile de spălat, fie din mine, trebuie predat, în mod obligatoriu, cămării regești; un monopol al statului fiind absolut necesar⁴⁷. De asemenea, este nevoie de funcționari credincioși peste tot, la cămară, pentru a se face un schimb corect și a se evita fraudă, ceea ce va atrage producătorii de aur, în bâlciuri, pentru a limita schimbul „la negru” etc. Și tot așa, autoritățile trebuie să aibă curajul să intre pe domeniile private pentru a controla spălarea/producția de aur, îndreptând-o apoi spre cămara centrală pentru valorificare.

Și vama regească trebuie reorganizată, în opinia comisarilor. Aici, raportul susține nevoia a două măsuri importante. În primul rând, menținerea practicii mai vechi, a arendării vămii regale din Transilvania. Numai că, înainte de a se arenda, trebuie văzut foarte bine ce venituri se obțin cu exactitate din vămuire, pentru ca prețul arendării să fie cât mai bun. Apoi, din punct de vedere administrativ, întregul mecanism al vămii trebuie pus sub controlul unui slujbaș regal, care să supravegheze continuu la bunul mers al lucrurilor. În final, comisarii raportori susțin necesitatea extinderii vămii asupra tuturor mărfurilor, nu numai asupra acelor care vin/pleacă din/spre Valahia și Moldova, ci asupra acelor care vizează piața din Ungaria, de exemplu⁴⁸.

Concluzia lui Werner este fără niciun fel de echivoc:

„După buna așezare și rânduire a împrejurărilor din Transilvania, maiestatea regească va strânge cu timpul câștiguri foarte mari [...]. Căci nu este aproape nici un fel de bogăție în natură de care să nu abunde Transilvania, dar faptul că de aici nu a ajuns până la regi decât un venit atât de slab se vede că s-a întâmplat din dorința unui câștig particular și din lipsa unei bune rânduiei în administrarea veniturilor regești”⁴⁹.

Dar, pentru așa ceva, „trebuie neapărat reorganizare”⁵⁰ și investiții consistente, cu tot ce înseamnă acest lucru. Întreaga activitate fiscală din Transilvania, conchide raportul, trebuie pusă sub un administrator general, asistat de doi adjuncți, unul pentru cămara sării, celălalt pentru cămara aurului. Un astfel de ansamblu de măsuri va duce, incontestabil, la sporirea veniturilor regale din Transilvania, mult peste ceea ce se obținuse în deceniul guvernatorului Martinuzzi.

⁴⁷ „[...] ut omne aurum in Transylvania, aut Locis finitimis sive ex Loturis, sive ex fodinis proveniens ad Cameram Regiam praestetur” (*ibidem*, p. 751-752).

⁴⁸ *Călători străini* 1970, p. 83-84.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 69.

⁵⁰ *Ibidem*.

Activitatea lui Georg Werner în Transilvania nu se încheia în urma acestui raport; el va continua să lucreze pentru autoritățile vieneze și în anii următori. În 1553, Werner a răspuns solicitării familiei Herberstein de a cerceta minele de aur din Baia Mare, dar și împrejurimile localității. În același an, Werner sosește la Alba Iulia, din însărcinarea oficialităților vieneze, împreună cu alți doi consilieri regali: Toma Francisc și Sigismund Torday. La sfârșitul aceluiași an, Werner se află, împreună cu Toma Francisc, în Comisia Superioară a Veniturilor Transilvaniei, cu rol de membri consultativi pe lângă triumviratul format de Paul Bornemisza, Francisc Kendy și Ștefan Dóbo, voievozii Transilvaniei. În același grup, îl aflăm și pe Ladislau Vass, administratorul suprem al veniturilor regești din Transilvania⁵¹. Raportul lui Georg Werner despre veniturile Transilvaniei a făcut, de-a lungul anilor, o bună impresie, mai ales partea referitoare la minele de sare. Orice lucrare de istoria exploatărilor de sare din Transilvania nu putea face excepție de documentul întocmit de Georg Werner în secolul al XVI-lea⁵².

**A Tax Project for Transylvania.
Georg Werner's Report of 1552 to the Austrian Authorities**

(Abstract)

Immediately after Transylvania came under Austrian administration in 1551, Ferdinand I of Habsburg engaged in recording its potential and official sources of revenue for fast capitalization. To achieve this, the king entrusted the bishop of Veszprém, Paul Bornemisza, and royal counselor Georg Werner, two people of distinguished qualification, with the mission to thoroughly look into the sources of income there. Following their inspection, Georg Werner prepared a comprehensive multi-section report undersigned by both him and Paul Bornemisza and dated March-April 1552. The main focus of this study is that part of the report dedicated to the measures for the reorganization of tax revenue in Transylvania. The report reveals that the severest problems were in the Salt and Gold Chambers. According to the royal commissaries, the measures to be taken related to the reorganization of work and raising the awareness of the office holders in the sector. A commission to administrate Transylvania's incomes under the leadership of a general administrator reporting directly to the king seemed to be, according to the authors of the report, the ultimate solution of this project.

Abrevieri bibliografice

Austro-Turcica 1995

- *Austro-Turcica. 1541-1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im*

⁵¹ *Ibidem*, p. 16.

⁵² Vezi, de exemplu, Dobosi 1951, p. 125-166.

- Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. In Verbindung mit Mathias Bernath herausgegeben von Karl Nehring, München, 1995.
- Călători străini 1968 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1968.
- Călători străini 1970 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1970.
- Căzan 1974 - Florentina Căzan, *Divergența de părerii dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în *AnUBI*, XXIII, 1974, 1, p. 15-25.
- Căzan 1997 - Ileana Căzan, *Primele ambasade ale Habsburgilor în Imperiul otoman și lupta pentru cucerirea Transilvaniei (1547-1562)*, în *SMIM*, XV, 1997, p. 23-40.
- Dobosi 1951 - Alexandru Dobosi, *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în Evul Mediu (sec. XIV-XVI)*, în *SCIM*, 2, 1951, p. 125-166.
- Gooss 1911 - Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien, 1911.
- Gündisch 1943 - Gustav Gündisch, *Die Siebenbürgische Unternehmung der Fugger*, în *Omajiu lui Ioan Lupăș*, București, 1943, p. 317-334.
- Hurmuzaki 1894 - Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a IV-a, București, 1894.
- Pungă 1994 - Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994.
- Strider 1933 - Johann Strider, *Ein Bericht des Fuggerschen Faktors Hans Derschvam über den Siebenbürgener Salzbergbau um 1528*, în *Ungarische Jahrbücher*, XIII, 1933, p. 260-271.
- Szilágyi 1875 - Sándor Szilágyi, *Monumenta comitalia regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*, vol. I (1540-1556), Budapesta, 1875.
- Tătar 1997-1998 - Octavian Tătar, *Disputa pentru coroana Ungariei dintre Ferdinand și Zápolya (1526-1540)*, în *Sargetia*, XXVII/1, 1997-1998, p. 485-510.
- Tătar 2000 - Octavian Tătar, *Transilvania în contextul disputei otomano-habsburgice pentru moștenirea ungară*, în *Corviniana*, VI, 2000, p. 183-201.
- Tătar 2002 - Octavian Tătar, *Anul 1541 în istoria Transilvaniei. Realități politico-diplomatice și militare*, în *Ziridava*, XXIII, 2002, p. 85-109.

Cuvinte-cheie: Transilvania, Georg Werner, cămara regală, cămara sării, cămara aurului, vamă.

Keywords: Transylvania, Georg Werner, royal treasury, Salt Chamber, Gold Chamber, customs.

LISTA ABREVIERILOR

AAC	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
ABR	- Arbeitsberichte zur Bodendenkmalpflege in Brandenburg. Calau.
Acta	- Acta (Siculica). Muzeul Național Secuiesc. Sfântu Gheorghe.
ActaAA	- Acta Academiae Agriensis. Sectio Historiae. Eszterházy Károly Főiskola. Eger.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhagen.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaH	- Acta Hargitensia. Hargita Megye Múzeumainak Évkönyve. Miercurea Ciuc.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău. Zalău.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művész-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj (Sibiu).
AJA	- American Journal of Archaeology. New York.
AK	- Archäologisches Korrespondenzblatt. Main.
Altertum	- Das Altertum. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Berlin.
Aluta	- Aluta (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”. Iași.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
AnUBI	- Analele Universității din București - Istorie. Universitatea din București. București.
AnUCIPI	- Analele Universității „C. I. Parhon”, seria Științe Sociale. Istorie. Universitatea din București. București (din 1964 Analele Universității din București - Istorie).
Aquileia Nostra	- Aquileia Nostra. Bollettino dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Milan & Aquileia.
ARCHEA	- Archéologie du cimetière chrétien. Actes du 2 colloque ARCHEA, Orléans 29 Septembre-1 ^{er} Octobre 1994.

	Supplément à la Revue Archéologique du Centre de la France 11. Tours: FÉRACF.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Național al Unirii. Alba Iulia.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca. Viena.
Archeologické rozhledy	- Archeologické rozhledy. Praga.
ArchHung	- Archaeologica Hungaria. Budapest.
ArchKözl	- Archaeologiai Közlemények. Pesten (1859-1899).
Argo	- Argo.
ArhBas	- Arhivele Basarabiei. Chișinău (1929-1938).
ArhSom	- Arhiva Someșană. Arhiva Someșană. Revistă istorico-culturală. Năsăud (1924-1940).
Astra Salvensis	- Astra Salvensis. Cercul Salva al ASTRA. Salva.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
AV	- Arheološki vestnik. Ljubljana.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin. Reșița.
BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Național de Istorie a României. București.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCȘS	- Buletinul Cercurilor Științifice Studențești. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia. Alba Iulia.
BerRGK	- Berichte der Römisch-Germanischen Kommission. Roman-Germanic Commission. Frankfurt am Main.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timișoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara. Timișoara.
BIAUL	- Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London.
Biserica și Școala	- Biserica și Școala - Foaie Bisericească-scolastică, literară și economică. Arad (1877-1948).
BM	- Bibliotheca Marmatia. Baia Mare.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii. Alba Iulia.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.

Lista abrevierilor

BS	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
BUFM	- Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas.
Bună Vestire	- Bună Vestire. Organ de zidire creștină. Roma.
BV	- Bayerische Vorgeschichtsblätter. Kommission für bayerische Landesgeschichte.
CAANT	- Cercetări arheologice în aria nord-tracă. Institutul Român de Tracologie. București.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”. Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCDJ/CCBD	- Cultură și civilizație la Dunărea de Jos/Culture et civilisation au Bas Danube. Muzeul Dunării de Jos. Călărași.
CCRPM	- Cercetări de conservare și restaurare a patrimoniului muzeal. București.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Fundația Cele Trei Crișuri. Oradea (1920-1944).
Chronica Valachica	- Chronica Valachica. Vezi Scripta Valachica.
Chronos	- Chronos. Revistă de istorie. Despărțământul ASTRA „Mihail Kogălniceanu” Iași. Iași.
Civilisations	- Civilisations. Revue international d'anthropologie et de sciences humaines. Institut de Sociologie de l'Université libre de Bruxelles. Bruxelles.
CLL	- Cercetări de limbă și literatură. Oradea.
CN	- Cercetări numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CommArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Magyar Némzeti Múzeum. Budapest.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CSSZMÉ	- Csíki Székely Múzeum Évkönyve. Muzeul Secuiesc al Ciucului. Miercurea Ciuc.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cultura poporului Dacia	- Cultura poporului. Cluj, București (1921-1930).
	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”. București.
Danubius	- Danubius. Muzeul de Istorie Galați. Galați.
DavarLogos	- Davar Logos. Revista biblico-teologică de la Facultad de Teología de la Universidad Adventista del Plata.
DocMis	- Documenta Missionaria. Documenta Missionaria Hungariam et regionem sub ditone turcica existentem spectantia. Szegedi Hittudományi Főiskola. Szeged.

DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtarából. Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok. A. M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeologiai Intézetéből. Szeged.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EcHR	- The Economic History Review. Economic History Society (UK).
EHR	- The English Historical Review. University of Oxford. Oxford (UK).
EJA	- European Journal of Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei. Cluj-Napoca.
Eurasia Antiqua	- Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archäologie Eurasiens. Mainz am Rhein.
Familia Română	- Familia Română. Baia Mare.
FI	- File de istorie. Muzeul de Istorie Bistrița. Bistrița.
Flacăra sacră	- Flacăra sacră. Organ pentru propagarea creațiunii umane în România. București (1934-1942).
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
Glasul monahilor	- Glasul monahilor. București (1924-1946).
Hermannstädter Zeitung	- Hermannstädter Zeitung. Sibiu.
Hesperia	- Hesperia. American School of Classical Studies at Athens. Cambridge.
HistTeacher	- The History Teacher. Society for History Education; University of Notre Dame. History Teachers' Association. USA.
HJ	- The Historical Journal. Cambridge University. Cambridge (UK).
HU	- Historia Urbana. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Sibiu.
IPSR	- International Political Science Review. Columbia University, USA & Australian National University.
IS	- International Security. Belfer Center for Science and International Affairs. Harvard University. Cambridge (Massachusetts).
InvArchRoumanie	- Inventaria Archaeologica Roumanie. București.
InvArchRumänien	- Inventaria Archeologica Rumänien. București.
IPH	- Inventarta Praehistorica Hungariae. Budapest.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
Jahresbericht	- Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main. Frankfurt am Main.
JAMÉ	- A Nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve. Nyiregyháza.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
J. Biogeogr.	- Journal of Biogeography. London.

Lista abrevierilor

JCH	- Journal of Contemporary History. Sage Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.
JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston University.
JMH	- The Journal of Modern History. University of Chicago. Chicago.
JOML	- Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines für Landeskunde. Linz.
JPS	- The Journal of Peasant Studies. Critical Perspectives on Rural Politics and Development.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
JRS	- The Journal of Roman Studies. London.
JSRI	- Journal of the Study of Religious & Ideologies. Societatea Academică de Cercetare a Religiiilor și Ideologiilor. Cluj-Napoca.
JWP	- Journal of World Prehistory. New York.
KVSL	- Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiu].
Laborativ Arkeologi	- Laborativ Arkeologi. Institutionen för arkeologi och antikens kultur. Stockholms universitet. Stockholm.
Latomus	- Latomus. Revue d'études latines. Bruxelles.
Litua	- Litua. Muzeul Județean „Alexandru Ștefulescu” Gorj. Târgu-Jiu.
LȘ	- Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
Magyar városok	- Magyar városok és vármegyék monográfiája. Budapest.
MAGW	- Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. Wien (1912-1941).
Man	- Man. Man. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
Marmatia	- Marmatia. Muzeul Județean Maramureș. Baia Mare.
MCA	- Materiale și cercetări arheologice. București.
Mecklenburgische	- Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde.
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MittAnthrGesWien	- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Hrsg. von der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
Mitteilungen	- Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums. Sibiu.
ΜΩΜΟΣ	- ΜΩΜΟΣ. Őskoros Kutatók Összejövetelének konferenciakötete.
MonHistBp	- “Est tu scholaris” Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Monumenta Historica Budapestinensia. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
MT	- Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici. Budapest [Ungarische Gesetze].
MTCN	- Magyarország tiszti cím- és névtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
NAFD	- Neue Ausgrabungen und Forschungen in Niedersachsen.
Nature	- Nature. London.

- OH VI** - Opuscula Hungarica VI. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest.
- OJA** - Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc. United Kingdom.
- Ősrégészeti levelek** - Ősrégészeti levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
- PA** - Patrimonium Apulense. Alba Iulia.
- PamArch** - Památky archeologické. Praga.
- PAS** - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
- PBF** - Prähistorische Bronzefunde. München.
- Peuce** - Peuce. Studii și comunicări de istorie veche, arheologie și numismatică. Tulcea.
- Potaissa** - Potaissa. Studii și comunicări. Turda.
- PPS** - Proceedings of the Prehistoric Society. Cambridge-London.
- Programm Mühlbach** - Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
- PZ** - Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
- QR** - Quaternary Research. University of Washington.
- QSR** - Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
- RA** - Revista Arhivelor. București.
- Rațiunea** - Rațiunea. Organ al „Asociației științifice de educație pozitivă” București. București (1911-1914).
- RB** - Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
- RC** - Revista Catolică. București (1912-1916).
- Realitatea ilustrată** - Realitatea ilustrată. Cluj, București (1927-1946).
- REN** - Revue des études napoléoniennes. Paris, France: Libraries Felix Alcan (1912-1924).
- Renașterea** - Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului. Cluj.
- Revista din Iași** - Revista din Iași. Iași.
- Revista istorică** - Revista istorică: dări de seamă, documente și notițe. București (1915-1943).
- RHSEE** - Revue historique du sud-est européen. Institut d’Histoire Universelle „N. Iorga”. București (1925-1941).
- RHMC** - Revue d’histoire moderne et contemporaine. Berlin. Paris.
- RI** - Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). București.
- RIR** - Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională - Universitatea București. București (1931-1947).
- RM** - Revista muzeelor. București.
- RREI** - Revue Roumaine d’Etudes Internationales. București.
- RRH** - Revue roumaine d’histoire. București.
- RRHA** - Revue Roumaine d’Histoire de l’Art, série Beaux-Arts. Academia Română. București
- Sargetia** - Sargetia. Buletinul Muzeului Județului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
- SAA** - Studia Antiqua et Archaeologica. Institutul de Arheologie Iași. Iași.

Lista abrevierilor

SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice din România. București.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei. Seria Artă Plastică. București.
SCICPR	- Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România. Sibiu.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCIM	- Studii și cercetări de istorie medie. București.
SCN	- Studii și cercetări de numismatică. Institutul de Arheologie București.
Scripta Valachica	- Scripta Valachica. Studii și materiale de istorie și istorie a culturii. Târgoviște.
SDT	- Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. Sibiu.
Societatea de mâine	- Societatea de mâine. Revistă săptămânală pentru probleme sociale și economice. Cluj (1924-1945).
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. București.
Social Forces	- Social Forces. Department of Sociology at the University of North Carolina.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
StComCaransebeș	- Studii și comunicări. Muzeul Județean de Etnografie și Istorie Locală. Caransebeș.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare. Satu Mare.
StRI	Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică)
StudArch	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
Studia	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Series Geologia-Geografia. Cluj-Napoca.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu. Sibiu.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
SzMMÉ	- A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve. Szolnok.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie. Muzeul Regimentului Grăniceresc din Caransebeș. Caransebeș.
Tisicum	- Tisicum. A Jasz-Nagykun-Szolnok megyei muzeumok evkonye. Szolnok.
TR	- Transylvanian Review. Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca.
Trans.AmPhilos.Soc.	- Transactions of the American Philosophical Society. Philadelphia.

Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Tribuna	- Tribuna. Arad (1911-1912).
Történelmi Szemle	- Történelmi Szemle. Magyar Tudományos Akadémia. Történettudományi intézet. Budapest.
TT	- Történelmi Tár. Magyar Történelmi Társulat. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov. Brașov.
Ungarische Jahrbücher	- Ungarische Jahrbücher. Berlin.
Unirea poporului	- Unirea poporului. Blaj (1919-1948).
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete. Budapest.
Vjesnik	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VKT	- Várak. Kastélyok, Templomok. Történelmi és örökségturisztikai online magazin.
WorldArch	- World Archaeology. London.
WPZ	- Wiener Prähistorische Zeitschrift. Selbstverlag der Wiener Prähistorischen Gesellschaft. Wien.
Zalai Múzeum	- Zalai Múzeum. Zalaegerszeg.
Zborník SNM	- Zborník Slovenského Národného Múzea. Bratislava.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie. Berlin.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Studia Archaeologica. Muzeul Județean. Arad.